

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ,
ПЕДАГОГІЧНА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
УЗБЕКА ІВАНА ХАРЛАМПІЙОВИЧА,
ДОКТОРА БІОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА**

Іван Харлампійович Узбек народився 11 лютого 1935 року в селищі Червона Поляна Великоновоселівського району Донецької області. Батько, Узбек Харлампій Афанасійович, загинув 07.06.1942 р. під час оборони

м. Севастополь в районі відомої 35-ї батареї. Мати, Узбек Олександра Андріївна, після окупації – інвалід 2-ї групи, виховала трьох синів (Андрія, Івана і Володимира) та спромоглася надати їм вищу освіту.

З 1943 по 1954 рр. Узбек І. Х. навчався у Червонополянській середній школі, після закінчення якої поступив, а у 1959 р. закінчив агрономічний факультет Дніпропетровського сільськогосподарського інституту та був направлений у Кіровоградське обласне управління сільського господарства.

Погляди Узбека І. Х. формувалися у 50-ті роки ХХ століття, у той період, коли в Україні нестримано наростала хвиля загального трудового підйому за гаслом «за себе і за того хлопця», що не повернувся після бою з фашистськими загарбниками.

З 1959 по 1965 рр. він – головний агроном колгоспу, а з 1965 року – аспірант, потім асистент, доцент, професор кафедри ґрунтознавства Дніпровського державного аграрно-економічного університету. У 2002 р. професор Узбек І. Х. був призначений завідувачем кафедри «Загального

землеробства». Після зміни назви кафедри 26.10.2012 р. став першим завідувачем кафедри «Загального землеробства та ґрунтознавства».

Професор І. Х. Узбек – учень професора М. О. Бекаревича. Перебуваючи в аспірантурі, разом з М. Т. Масюком заклали перші в СРСР польові дослідження на відвалах кар'єрів тресту «Орджонікідземарганець» у Нікопольському районі Дніпропетровської області. Дослідженнями було охоплено понад 130 варіантів та їх похідних комбінацій, які у сукупності достатньо повно віддзеркалюють екологічну різноманітність техногенних ландшафтів степової зони України.

Перші ж результати дослідів показали, що розкриті гірські породи, що представлені третинними і четвертинними відкладеннями (при дотриманні спеціально розроблених агротехнічних прийомів), можуть слугувати прийнятним матеріалом для впровадження на них сільськогосподарських культур. При цьому враховувалося, що фізико-хімічні властивості порід створюють специфічну родючість, яке знаходиться на дуже низькому рівні і визначається ступенем відповідності біологічних особливостей рослинності екологічним умовам первинних екотопів.

Як тести на швидкість процесу ґрунтоутворення в умовах техногенного середовища випробувались 23 види вищих культурних рослин. Особлива увага приділялася найбільш розповсюдженим культурам у степовій зоні України – люцерні, еспарцету, пшениці озимій, гречці, ячменю, горохові, кукурудзі та іншим видам. Результати цих досліджень дозволили вперше у вітчизняній науці визначити шляхи і способи рекультивації порушених земель та обґрунтувати напрями їх подальшого використання.

З питань рекультивації природно-техногенних комплексів І. Х. Узбек написав і захистив дві дисертації: у 1969 р. – кандидатську на тему: «Возделывание некоторых

сельскохозяйственных культур на породах открытых разработок марганца в Никопольском районе Днепропетровской области» (захист здійснено в Одеському сільськогосподарському інституті), та у 2001 р. – докторську на тему: «Еколого-біологічна оцінка едафотопів техногенних ландшафтів степової зони України» (захист здійснено у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара).

Слід зазначити, що докторська дисертація М. Т. Масюка «Эколого-биологические основы сельскохозяйственной рекультивации в техногенных ландшафтах степной зоны Украины» розвивала генетичний напрям науки про рекультивацію порушених земель, а матеріали докторської дисертації І. Х. Узбека розкривали її біологічний напрям.

Безсумнівний внесок цих та інших робіт, проведених вперше в масштабах СРСР і визнання цього факту у науковому світі тодішнього і нинішнього часу, робить професора Масюка М. Т., його однокашника і друга професора Узбека І. Х. і їх наукового керівника професора Бекаревича М. О. засновниками нової науки, яка отримала назву «Сільськогосподарська рекультивація порушених земель». Факт цей давно визнаний нашою і світовою науковою спільнотою, про що свідчать численні публікації.

Впровадження результатів наукових досліджень І. Х. Узбека дозволили удосконалити технологію гірничих і відвальних робіт і значно знизити витрати на рекультивацію Орджонікідзевському гірничо-збагачувальному, Вільногірському гірничо-металургійному, Запорізькому, Камиш-Бурунському і Криворізькому залізрудним комбінатам, виробничому об'єднанню «Павлоградугілля» та іншим гірничорудним підприємствам нашої держави та ближнього зарубіжжя. Наприклад, лише в Дніпропетровській області на основі зазначених матеріалів відновлено сотні тис. га порушених земель, у т. ч. десятки тис. га ріллі. Крім цього,

вивчені склад і властивості едафотопів, створених з гірських порід та надана їм еколого-біологічна оцінка;

вперше встановлені види рослин, які є найпридатнішими для впровадження на рекультивованих землях;

вперше для практичної мети рекультивації розроблена математична модель розрахунку еколого-біологічних характеристик корневих систем, що є основою для проведення фітомеліоративних робіт на деградованих землях;

вперше у агрономічній науці досліджено процес транслокації вищих рослин (внутришньотканинний перерозподіл речовин і енергії самою рослиною у ту свою частину, де у даний момент відчувається найбільша потреба в них);

вперше визначено ендодинамічні особливості формування комплексу ґрунтових мікроорганізмів і їх пул у верхньому (орному) шарі едафотопів;

вперше розкрито та обґрунтовано особливості розкладу трав'янистих рослин в умовах техногенного середовища, що відбиває інтенсивність ґрунтоутворення у таких надзвичайно складних специфічних умовах;

встановлений рівень ферментативної активності едафотопів і вперше розроблені градації ступеня біогенності едафотопів за активності ферментів, що відображають ступінь гумусо-і структуроутворення;

доведена можливість використання особливостей розвитку корневих систем рослин і ґрунтових мікроорганізмів, а також активності ферментів в якості об'єктивних ґрунтово-діагностичних ознак при еколого-біологічній оцінці та експертизи еродованих і рекультивованих ґрунтів;

встановлені консортивні зв'язки в системі едафотоп – мікроорганізми – коріння, що відображають спрямованість ґрунтоутворювального процесу;

доведена доцільність створення високопродуктивних рекультивованих ґрунтів, покритих шаром чорнозему, а також можливість використання едафотопів без ґрунтового покриття під бобово-злакові травосуміші, що служать основою кормової бази місцевого тваринництва;

вперше розроблено стратегію підвищення рівня біогенності едафотопів техногенних ландшафтів на основі пріоритетної ролі біологічного фактора ґрунтоутворення; розроблені унікальні технології рекультивації порушених земель, згідно з якими на місці кар'єрних розробок створюються продуктивні сільськогосподарські угіддя.

За активної участі І. Х. Узбека створено єдину в межах СНД Запорізьку біоекологічну станцію моніторингу техногенних ландшафтів і наразі він є її науковим керівником. Саме на дослідних ділянках цієї станції вперше у вітчизняній науці відкрито явище родючості в осадових гірських породах і встановлено специфічність її прояву в порівнянні з непорушеними ґрунтами. Це надзвичайно важливе, принципово нове наукове відкриття послужило основою для розробки ефективних прийомів і способів створення високопродуктивних, стабільних агроценозів на відвалах кар'єрів і еродованих ґрунтів.

На Запорізьку біоекологічну станцію моніторингу техногенних ландшафтів приїжджали і знайомилися з результатами наукових досліджень керівники країни, починаючи від голови Ради Міністрів СРСР і керівників багатьох областей держави. Її відвідували делегації з Америки, Франції, Польщі, Естонії, Німеччини, Японії та інших країн світу. На біоекологічній станції проводили свої засідання учасники багатьох міжнародних науково-практичних конференцій, делегати Всесвітнього геологічного конгресу і 10-го Міжнародного з'їзду ґрунтознавців.

Факти свідчать про те, що Дніпровський аграрно-економічний університет був і наразі є планетарним центром

з питань охорони навколишнього природного середовища та рекультивації земель.

Результати багаторічних досліджень професора І. Х. Узбека опубліковані у численних наукових працях авторитетних вітчизняних та закордонних виданнях. З найбільш відомих публікацій, співавтором яких він є і які дотепер використовуються в аграрному і гірничорудному виробництвах, необхідно назвати «Рекомендации по биологической рекультивации земель в Днепропетровской области» (1969), «Рекомендации по рекультивации земель, нарушенных при добыче цветных металлов открытым способом» (1990), «Рекомендації по рекультивації техногенних ландшафтів» (2011), а також монографії «О рекультивации земель в Степи Украины» (1971) та «Рекультивація порушених земель як сталий розвиток складних техноекосистем» (2010). Показовим є і те, що по цій темі отримано понад 18 Патентів на корисну модель. Зазначені роботи стали загальновизнаними далеко за межами нашої країни.

Значимість всіх цих наукових розробок визначається і тим, що їх матеріали введені багатьма вищими навчальними закладами України та ближнього зарубіжжя у робочі програми дисциплін, що розглядають питання екології, охорони природи, ґрунтознавства, землеробства, рекультивації, мікробіології, економіки природокористування та ін.

Основні результати досліджень І. Х. Узбека представлялися на багатьох всесоюзних та всеукраїнських з'їздах товариства ґрунтознавців, на міжнародних та вітчизняних конгресах, симпозіумах і конференціях у таких містах як Лейпциг, Бургас-Сонячний Берег, Москва, Мінськ, Ленінград, Самарканд, Таллін, Дьєндьєш, Катовіце-Забгіє-Коник, Дніпропетровськ, Донецьк, Новосибірськ та ін. Результати досліджень демонструвалися у містах Спокан

(США), Будапешт (Угорщина), Москва (Росія), Київ (Україна), де були відзначені високими науковими нагородами.

Професор І. Х. Узбек відомий учений біолог. Останнім часом напрям його наукової діяльності спрямований на екологічне ґрунтознавство, техногенну біогеоценологію, біологічну рекультивацію порушених земель, їх еколого-біологічну оцінку та експертизу.

Зі всіх своїх нагород та звань, якими він відзначений впродовж трудової діяльності найціннішою вважає медаль В. В. Докучаєва, якою нагороджений Всесоюзним товариством ґрунтознавців за підписом всесвітньо відомого вченого ґрунтознавця Віктора Авраамовича Ковди.

Професор І. Х. Узбек – член двох спеціалізованих вчених Рад на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук: Дніпровського державного аграрно-економічного університету та Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Він є членом редакційної колегії трьох наукових журналів: «Екологія та ноосферологія», «Ґрунтознавство» та «Вісник Дніпровського державного аграрно-економічного університету».

Іван Харлампійович заснував випуск і протягом багатьох років є редактором стінної газети агрономічного факультету «*De re rustika*» (Про сільське господарство), у якій публікуються автобіографічні та наукові матеріали відомих вчених-аграріїв минулих і сучасних років.

Все свідоме життя професора Узбека І. Х. пройшло у Дніпровському державному аграрно-економічному університеті. І які б посади він не обіймав: відповідальний секретар приймальної комісії, голова профкому, декан підготовчого відділення, завідувач кафедри, йому завжди притаманні риси відповідальності за доручену справу, професіоналізм, принциповість, наполегливість, працьовитість, доброчесність, майстерність.

О.О. Мицик,
декан агрономічного факультету Дніпровського ДАЕУ,
учень професора М. О. Бекаревича і професора М. Т. Масюка,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент

Талант вченого і педагога професора Узбека І. Х.

Авторитет вітчизняної науки в першу чергу тримається на яскравих вчених, здатних своїм талантом проникати в глибини складних процесів пізнання навколишнього біосферного середовища. Сьогодні без жодного сумніву ми можемо стверджувати, що до такого кола обдарованих вчених належить доктор біологічних наук, професор кафедри загального землеробства та ґрунтознавства Іван Харлампійович Узбек.

Складний шлях пізнання ніколи не буває легким, тому чим міцніше горішок наукової проблеми, тим вагомніше досягнення і визнання науковця. Цю незаперечну класичну тезу підтвердила науково-педагогічна діяльність видатного ґрунтознавця і землероба.

Процес становлення молодого вченого і формування незаперечного лідера у сфері відновлення біосферного потенціалу Придніпров'я проходив у надрах великої наукової школи, створеної у 60-ті роки минулого століття в Дніпровському державному аграрно-економічному університеті. Актуальність піднятої свого часу І. Х. Узбеком проблематики щодо рекультивації порушених земель в процесі кар'єрного видобутку корисних копалин у сучасному